

КРЕМЕНЕЦЬКЕ ДУХОВНЕ УЧИЛИЩЕ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ ВОЛИНИ

Юлія Кононьук

(Закінчення. Початок у попередньому номері)

У журналах Кременецького духовно-училищного з'їзду, які регулярно публікувалися у «Волинських єпархиальних ведомостях», записано, з якою метою збиралося засідання, хто на ньому був присутнім, що на ньому було ухвалено та затверджено. Документ містить кошторис витрат на утримання училища з єпархиальних сум, де детально розписано, на що використовуються кошти: на канцелярію, на одяг та взуття для учнів, на виплати для прислуги, утримання коней та інше. Кременецьке чоловіче духовне училище отримувало фінансову допомогу аж до Першої світової війни.

Після переїзду училища в Кременець адміністрація прийняла рішення зайнятися найпотрібнішими роботами: ремонтом відведених під училище приміщень, розподілом коштів на найнеобхідніші потреби, тому відкриття гуртожитку, за браком коштів, відклали на майбутнє. Учні, які навчалися на казенні гроші, були розміщені на приватних квартирах з оплатою по 5 руб. 90 коп. асигнаціями на місяць за кожного (1 руб. 65 коп. сріб.). З 1 липня 1839 р. плата була підвищена до 2 руб. 25 коп. сріблом. У 1838 р. на квартирах проживало 127 учнів вищого і 148 учнів нижчого відділення, у тому числі 58 вихованців, які перебували на державному забезпеченні. Квартири були розкидані по місту, що дуже затрудняло інспекторський нагляд, покладений на одну особу, тому серед учителів були обрані помічниками інспектора.

Велика кількість вихованців і проблематичність нагляду за ними потребувала якнайшвидшого обладнання гуртожитку хоча б для тих, хто перебував на державному забезпеченні. Київський митрополит Філарет, який у вересні 1840 р. детально оглядав корпуси училища, доручив керівництву закладу прискорити відкриття гуртожитку («бурси»). Літом 1839 р. в підвальному приміщенні були облаштовані кухня, їдальня, а поза ними – лазня й туалети. Складність відкриття «бурси» полягала в нестачі коштів. Хоча був повний привід для клопотання про збільшення асигнування по цій статті, правління семінарії вимагало ґрунтовного кошторису витрат при облаштуванні, відкритті й подальшому утриманні «бурси», щоб згодом на основі цього розрахунку порушити клопотання перед духовно-навчальним керівництвом при синоді про збільшення коштів на утримання училищного корпусу з дати відкриття в ньому гуртожитку.

Керівництво училища ретельно підготувалося до відкриття гуртожитку, скуповуючи всі необхідні матеріали для його облаштування. За розпорядженням правління семінарії від 24 жовтня 1840 р., в лазареті Охотського полку було придбано 60 дерев'яних ліжок і кілька столів. У липні 1843 інспектор Волинської духовної семінарії Василь Рязанов ревізував Кременецьке училище. У доповідній записці він відзначив старання наглядача училища Павла Виницького. Представлений наглядачем кошторис витрат згодом був затверджений синодом, і духовно-навчальне управління асигнувало необхідну суму. 20 жовтня 1843 р. в училище прийшло розпорядження правління семінарії укласти контракт на поставку продовольчих продуктів. У середині січня 1844 р. було відкрито гуртожиток для казеннокоштных учнів. Бурсаки переїхали з квартири у гуртожиток 15 січня, а «напівбурсаки» – 1 квітня. У цьому році в гуртожитку розмістили 76 повних вихованців, які утримувались на казенні кошти, і 28 половинних – разом 104 бурсаки.

З часу відкриття гуртожитку Кременецьке духовне училище стало нарешті закладом, приведеним у відносно належний порядок як у навчально-виховному, так і частково в економічному відношенні. За постановою з'їзду духовенства з 1 січня 1895 р. в Кременецькому духовному училищі запровадили стипендію пам'яті імператора Олександра III для утримання одного вихованця-відмінника з дітей бідних священників Кременецького духовного округу.

Для накопичення капіталу було запропоновано впровадити двох років вносити по 3 рублі від благодійників і просити єпархиального архієрея виклопотати через обер-прокурора синоду дозвіл на присвячення стипендії імені Олександра III. На початку січня 1895 р. священник Іларіон Гувовський надіслав 70 рублів на «імператорську» стипендію і попросив архієпископа Модеста видати розпорядження, щоб з січня 1895 р. адміністрація училища прийняла на цю стипендію одного вихованця.

Адміністрація училища підготувала від імені архієпископа клопотання до обер-прокурора синоду з проханням затвердити стипендію «Пам'яті імператора Олександра III, царя-мироотворця», та синод його відхилив, тому що «іменна стипендія може бути затверджена тільки з умовою забезпечення її з готівкового капіталу». Оскільки такого капіталу в Кременецькому училищі не було, архієпископ розпорядився перевести з запасного капіталу правління училища, в якому на той час знаходилось більше 10 000 руб., у недоторканий фонд 2000 рублів, які необхідно було поповнити збором по 3 руб з кожного священника протягом 1895 і 1896 років з умовою, щоб з недоторканого капіталу була затверджена стипендія. 1897 р. з'їзд духовенства Кременецького духовно-училищного округу постановив: оскільки на стипендію імені Олександра III вже є 2258 рублів, то на поповнення цієї суми до 2600 руб. призначити збір від кожного священника по 1 р. 25 копійок і просити архієрея поклопотатися перед обер-прокурором синоду про запит на дозвіл відкриття стипендії імені Олександра III. Архієпископ наклав резолюцію: «Виконати». Незабаром вийшов указ імператора з дозволом затвердити в Кременецькому

духовному училищі стипендію на честь Олександра III.

На початку перебування в Кременці колектив училища мав такий склад: доглядач училища – випускник Київської духовної академії Павло Максимович Виницький, він же перший викладач вищого відділення; інспектор і другий учитель вищого відділення – випускник Київської академії Павло Іванович Гвоздиківський; третій викладач – випускник Волинської духовної семінарії, губернський секретар Федір Петровський; четвертий учитель – випускник Волинської духовної семінарії, чиновник 12 класу Лук'ян Семенович Олександрович. У парафіяльному училищі були вчитель другого класу Василь Германовський і вчитель першого класу Матвій Вержиковський, обидва – вихованці Волинської духовної семінарії.

У 1854 р. відбулася реформа, в результаті якої парафіяльне училище було включене до складу повітового, утворивши в ньому нижче відділення; а колишнє нижнє відділення повітового училища перейменували в середнє, а вище залишилося під тою самою назвою. Таким чином, Кременецьке повітове училище перетворилося з двокласного в трикласне, із дворічним курсом у кожному класі. За новим штатом в училищі було 5 викладачів, у тому числі доглядач та інспектор училища. Між ними дотримувалося старшинство, від якого залежало викладання певної групи предметів.

Через велику кількість вихованців училища і потребу посилення нагляду за учнями була затверджена посада наглядача з числа випускників Волинської духовної семінарії. Спочатку в училищі було двоє наглядачів, а з 1877/1878 на-

чального року – четверо; у їхні обов'язки входило репетиторство з учнями під час вечірніх занять. Через рік після реформи 1872р. при училищі було відкрито підготовчий клас із платною для вчителя в сумі 500 рублів.

Першим учителем підготовчого класу став випускник семінарії М. І. Верхововський, який працював протягом 1873–1881 років, а згодом – випускник семінарії семінарист К. Селецький.

За реформою 1872 р., у разі великої кількості учнів училище могло відкривати паралельні класи. Оскільки в деяких класах число учнів перевищувало визначену Статутом норму (більше 40), то з початку 1874/1875 навчального року духовенство дало згоду відкрити й утримувати за власні кошти паралельні класи, але згодом їх ліквідували.

З початку 80-х років XIX ст. колектив училища почав оновлюватися молодими викладачами з академічної освітою. Станом на початок XX ст. викладацький склад мав такий вигляд: доглядач училища Іуліан Павлович Оснецький, випускник Петербурзької духовної академії 1884р.; помічник доглядача – випускник Київської духовної семінарії Семен Іванович Борновський; учитель російської і церковнослов'янської мов, 33-річний Іван Флорович Козицький; учитель латинської мови та паралельно наглядач за учнями Іуліан Іванович Ключовський; учитель грецької мови Никанор Климентович Яцковський; учитель географії, арифметики та природознавства, випускник Петербурзької духовної академії Павло Матвійович Чистосердов; учитель підготовчого класу та наглядач за вихованцями, – 36-річний випускник Волинської семінарії Олександр Іванович Ключовський; учитель церковного співу та наглядач за вихованцями, 42-річний Степан Петрович Червінський; наглядач за вихованцями Афанасій Андрійович Терлецький, який викладав у першому класі російську мову; вчитель креслення та чистописання, випускник Волинської духовної семінарії Андрій Матвійович Лукашевич. Призначення на викладацькі посади молодих людей із вищою освітою позитивно позначилося на навчально-виховному процесі та розвитку мислення учнів.

Учні училища вивчали катехизис, грецьку, латинську й російську мови, географію, арифметику, чистописання, нотний спів, коротку священну історію, церковний устав, російську історію та деякі інші предмети. Під час реформи 1854 р. запровадили нові предмети: пояснення вчень апостолів та Євангелія, читання про свята та давню і нову російську історію. У 1857 р. в середньому відділенні ввели географію як науку, що передувала вивченню звичайної історії; у вищому відділенні викладання її відмінили, а натомість запровадили один урок історії.

Через морози та погане опалення часто заняття скорочувалися або взагалі не проводилися. У зимову пору всі учні

сиділи на заняттях у пальтах і кожухах. Передобідні заняття починалися о 8 годині ранку, а закінчувалися о 12 годині: два уроки по 2 години кожен. Післяобідні заняття розпочинались о 2 годині пополудні і завершувалися о 4 годині.

У 1867 р. відбулися зміни в розподілі навчального часу. До того були 2 уроки до обіду і 1 урок після обіду. За клопотанням колишнього єпископа Агатангела з дозволу синоду післяобідній урок з'єднали з ранковими за допомогою скорочення тривалості кожного з 3-х уроків з 2 до 1,5 годин. Тепер усі уроки проходили до обіду, з 8 годин ранку до 1 години пополудні. Між 2 і 3 уроками була півгодинна перерва.

До приходу вчителя старшим у класі був черговий. Особливі привілеї мав так званий цензор – учень із різкою. Перевірка знань учнів проводилася за допомогою аудиторів, які вибиралися з найкращих учнів. До приходу наставника аудиторі перевіряли домашні завдання і глибину знань, записуючи результати в так званих «рапортах» чи «нотатках». Вчителі традиційно розпочинали урок з перевірки рапортів. Тих, хто по якійсь причині не був готовий до уроку і мав у «рапорті» незадовільну оцінку, карали побиттям різкою. Доволі рідко урок проходив без подібних покарань. Після перегляду рапортів наставник опитував аудиторів.

Знання полягало в зазубрюванні заданого напам'ять, хоча деякі учителі вимагали від учнів осмисленої передачі домашнього завдання, окремі не вимагали від вихованців зазубрювання, а задовольнялися вільною осмисленою передачею учнем матеріалу уроку.

У 1867 р. перестали призначати аудиторів, які до приходу в клас наставника екзамінували своїх товаришів і за власним розсудом ставили їм оцінки в списки-рапорти. Шкода від існування аудиторства була і для аудиторів, і для учнів: перші звали до поборів, зверхності і насилля, а в других вироблялися навички до лестощів, хитрощів, догідливості.

Частина випускників училища вдосконалювала отримані знання в інших навчальних закладах. З метою русифікації місцевого духовенства за указом імператора від 14 лютого 1842 р. Волинська єпархія повинна була через кожних 6 років висилати двох найкращих вихованців, котрі закінчили повітове училище в Петербурзьку духовну семінарію для продовження і закінчення в ній курсу, після чого вони могли повертатися на батьківщину. На проїзд в обидві сторони видавалося прогони на двох коней та 30 коп. харчових на добу кожному, враховуючи, що вони повинні були їхати зі швидкістю 50 верст на день. На основі згаданого указу в 1859 р. в Петербург були відправлені син священника с. Несолонь Новоград-Волинського повіту Митрофан Добржанський і син священника с. Пашківці Старокостянтинівського повіту Матвій Керш.

Строками складання іспитів та переекзаменуванням учнів займалося правління Кременецького духовно-училищного округу. У 1908 р. переекзаменування учнів підготовчого класу було призначено на 23 серпня, учнів першого класу – на 21–22 серпня, учнів другого й третього класів – на 19–20 серпня, а учнів четвертого класу – на 18 серпня.

За результатами навчання складалися розрядні списки учнів кожного класу. За списками 1907/1908 навчального року найкращого учня підготовчого класу нагородили книгою, 6 учнів відправили на переекзаменування з російської мови та арифметики, а більшість учнів четвертого класу перевели в перший клас Волинської духовної семінарії.

Отож, православна духовна освіта грала досить важливу роль у соціумі Російської імперії XIX – початку XX ст., оскільки готувала кадри, покликані забезпечувати стабільність існуючих порядків і слугувати ідеологічною опорою російського самодержавства. Одну з вагомих ланок цієї сфери становили чоловічі духовні училища.

На Волині на початку XX ст. функціонували чотири заклади цього типу. Кременецьке чоловіче духовне училище було продовженням закладу, заснованого восени 1817 р. в місті Острозі під назвою «Острозьке духовне повітове та парафіяльне училище». У 1821 р. внаслідок знищення пожежею в Острозі Преображенського монастиря, де знаходився цей заклад, його перемістили в споруди, орендовані у князя Яблоновського, а 1825 р. – в містечко Аннополь. 1838 р. училище перебралося до Кременця і розмістилося у вцілілому до наших днів корпусі колишнього василіанського монастиря, як частини комплексу споруд знаменитого Волинського ліцею.

Під час перебування училища в Кременці тут проходили важливі зміни, зумовлені соціально-політичними перетвореннями в імперії та метаморфозами перед- і післяреформеного суспільства, що позначилося на навчально-виховному процесі: в останній чверті XIX ст. почали звертати увагу на розвиток мислення, цінувати у вихованцях особистість, привчати їх осмислювати навчальний матеріал. 1867 р. ліквідували аудиторство, як ганебний пережиток середньовічних уявлень про дидактичний процес. Та робота училища часто гальмувалася бюрократичною рутинною.

Викладачами училища працювали випускники духовних закладів освіти. Дехто з них закінчував усього лише розташовану в Кременці Волинську духовну семінарію. Частина випускників удосконалювала отримані під час навчання знання в православних духовних семінаріях, у тому числі в Петербурзі, що зумовлювалося прагненням царизму в умовах активізації польського національно-визвольного руху русифікувати Правобережну Україну, анексовану російською імперією під час поділів Речі Посполитої.